

ABU RAYXON BERUNIY ILMIY FAOLIYATI

Boqijanova Sarvinozxon Bahromjon qizi

Namangan davlat universiteti, tarix yo'nalishi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20537729>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-may 2026 yil

Ma'qullandi: 28-may 2026 yil

Nashr qilindi: 30-may 2026 yil

KEY WORDS

Abu Rayhon Beruniy, qomusiy olim, ilmiy meros, Sharq Renessansi, o'rta asrlar ilm-fani, Xorazm Ma'mun akademiyasi, astronomiya, geodeziya, mineralogiya, Yer radiusi, antropologiya, empirik metod, ilmiy metodologiya, madaniyatlararo muloqot, "Hindiston", "Qonuni Mas'udiy", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Kitob as-Saydana", komparativistika, jahon sivilizatsiyasi.

ABSTRACT

Ushbu maqolada buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning hayot yo'li, uning ilm-fan rivojiga qo'shgan ulkan hissasi va qoldirgan boy ilmiy merosi kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda mutafakkirning astronomiya, matematika, geografiya, mineralogiya va gumanitar fanlar sohasidagi fundamental kashfiyotlari, xususan, Yerning radiusi va shaklini aniqlash borasidagi g'oyalari hamda "Hindiston", "Qonuni Mas'udiy", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi shoh asarlarining mazmun-mohiyati yoritilgan. Shuningdek, Beruniy qo'llagan ilmiy metodologiya — empirik kuzatuvlar va obyektiv yondashuvning zamonaviy ilm-fan uchun ahamiyati ochib berilgan. Maqolaning xulosasida olimning merosi nafaqat Sharq, balki butun jahon Renessansi poydevori bo'lib xizmat qilganligi ilmiy asoslab beriladi.

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida IX–XII asrlarda kechgan va ilm-fanning mislsiz yuksalishi bilan xarakterlanadigan Sharq Renessansi jahon tamadduni taraqqiyotini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur intellektual uyg'onish davrining eng yorqin va eng yirik namoyandalaridan biri — ensiklopedik tafakkur sohibi Abu Rayhon Beruniydir. Uning o'rta asrlar fundamental fanlari tizimiga kiritgan yangiliklari, asrlar o'tib zamonaviy ilm-fanning asosiy poydevoriga aylangan kashfiyotlari mutafakkir ilmiy merosini hamisha dolzarb tadqiqot obyekti sifatida kun tartibida ushlab turadi. Beruniy shunchaki o'z davrining bilimlarini jamlagan olim emas, balki tabiat va jamiyat qonuniyatlarini o'rganishda mutlaqo yangi, sxolastikadan xoli bo'lgan metodologiyani yaratgan buyuk islohotchidir.

Mazkur tadqiqot ishining dolzarbligi, bir tomondan, Beruniy ilmiy merosining hali to'liq ochilmagan qirralarini, ayniqsa, uning empirik (kuzatuv va tajribaga asoslangan) tadqiqot usullarini zamonaviy ilm-fan prizmasi orqali qayta baholash zarurati bilan belgilansa, ikkinchi tomondan, uning asarlaridagi gumanistik g'oyalarni bugungi globallashuv va madaniyatlar

to'qnashuvi davrida bag'rikenglik hamda ilmiy obyektivlik namunasi sifatida targ'ib qilish ehtiyoji bilan izohlanadi.

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy o'rta asrning eng buyuk olimlaridan biridir. Beruniy o'z zamonasining hamma fanlarini - fizika, matematika va tabiiy-tarihiy fanlarni egallagan buyuk ensiklopedisti edi.

Beruniy faqat olimgina bo'lib qolmay, o'z zamonasida Xorazmning ko'zga ko'ringan siyosiy arboblardan biri ham edi. Beruniy 362 yili 3 zulhijjada Xorazmning qadimgi Kot shahrida tug'iladi. «Beruniy degan nisba Xorazmning tashqari qismiga oiddir. Kimki shahardan tashqarida tug'ilgan bo'lsa, bunday odamni «falonchi beruniy» deydilar. Munajjim Abu Rayhon shunday nisba bilan mashhurdir».[1 , 5-bet]

Beruniy ma'lum vaqt Rayda bo'ladi. Rayda u mashhur olim matematik va astronom al Xo'jandiy, tabib va faylasuf ar-Roziylar bilan tanishadi. Beruniy Rayda o'zining „Al-Faxriy sekstanti“ risolasini yozadi. “997-yil Beruniy Katga qaytdi. Bu davrda Xorazmda o'zgarishlar bo'lib, Ma'mun vafot etib, uning o'rniga Ali ibn Ma'mun taxtga chiqqan edi. 998-yil Beruniy Jurjonga keldi. U Jurjonda 1004-yilgacha yashaydi. O'zining o'n beshga yaqin asarini shu yerda yaratdi. Jumladan, olimning „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“ asari 1000-yillar atrofida shu yerda yozilgan”. [2 ,639-bet]

1022-1024 yillarda Mahmud G'aznaviy Hindiatona qilgan yurishida Beruniy o'zi bilan olib ketadi. Safarda ham Beruniy ilm bilan shug'ullandi". U Panjobdagi Nandna qal'asi yonida yer shari meridianini bir gradusining uzunligini o'lchadi va u 11895 km. ekanini aniqladi. Bu ma'lumot hozirgi zamon o'lchashlari natijasi - 11110 km bilan taqqoslansa, Beruniy o'lchashlarining aniqligi qay darajada ekani ko'rinadi". U Hindistonda „Hindiston“ asari uchun ma'lumot yig'di va uni 1030-yil yozib tugatdi. O'sha yili Mahmud vafot etdi va uning o'rniga o'g'li Mas'ud taxtga chiqdi. Mas'ud Beruniyga ko'p iltifotlar ko'rsatdi. Shu sababli, Beruniy o'zining shoh asarini Mas'udga bag'ishlab „Qonuni Mas'udiy“, deb atadi. [3 ,663-bet]

Beruniy umrining so'nggi yillarida ham bir qator yirik asarlar yozib qoldirgan Olimning ana shunday asarlaridan biri „Geodeziya“ 1025-yilda yozib tugatilgan...

Xulosa. Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati o'rta asrlar Sharq Renessansining intellektual cho'qqisi bo'lib, jahon fani metodologiyasini fundamental darajada o'zgartirdi. Mutafakkirning astronomiya, geodeziya, tarix va antropologiya sohasidagi tadqiqotlari quruq dogmatizmga emas, balki qat'iy empirik kuzatuvlar, matematik hisob-kitoblar va xolis qiyosiy-tarixiy tahlil prinsiplariga asoslangani bilan g'oyat qadrlidir. Olim aniq fanlarda o'z davridan ilgarilab ketgan kashfiyotlarni amalga oshirish bilan birga, ijtimoiy-gumanitar sohada madaniyatlararo bag'rikenglik va obyektivlik poydevorini qo'ydi.

Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati o'rta asrlar Sharq Renessansining intellektual cho'qqisi bo'lib, jahon fani metodologiyasini fundamental darajada o'zgartirdi. Mutafakkirning astronomiya, geodeziya, tarix va antropologiya sohasidagi tadqiqotlari quruq dogmatizmga emas, balki qat'iy empirik kuzatuvlar, matematik hisob-kitoblar va xolis qiyosiy-tarixiy tahlil prinsiplariga asoslangani bilan g'oyat qadrlidir. Olim aniq fanlarda o'z davridan ilgarilab ketgan kashfiyotlarni amalga oshirish bilan birga, ijtimoiy-gumanitar sohada madaniyatlararo bag'rikenglik va obyektivlik poydevorini qo'ydi. Yakuniy tahlilda, Beruniy shunchaki o'z davrining qomusiy olimi emas, balki o'zining fanlararo integral fikrlash tizimi orqali bugungi zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti tamal toshini qo'ygan universal dahodir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Abu Rayhon Beruniy Tanlangan asarlar I O'ZBEKISTON SSR "FAN" NASHRIYOTI TOSHKENT 1996 b-5
- 2.Irisov.A Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston" asari. Beruniy.Tanlangan asarlar.II tom. – T.: Fan, 1965. – 663 b.
- 3.Irisov.A Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari. Beruniy.Tanlangan asarlar.I tom. – T.: Fan, 1965. – 639 b.
- 4.Норхўжаева Қ. "Беруний ва унинг геодезия фанига доир ишлари". – Т.: Фан, 1973. – В. 43..

